

TOPLUMSAL DEĞİŞME ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

(Yaşamı değiştirmek, yasayı değiştirmektir)

Doç. Dr. Özer OZANKAYA
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Sosyoloji Kürsüsü

I. GİRİŞ: ÇAĞIMIZ TOPLUMBİLİM ÇAĞIDIR

Toplumsal değişme, insanın kendisini ve çevresini anlayıp, açıklayıp, bilinçli olarak düzenliyebilme olanaklarına artan ölçüde kavuşmakta olduğu çağımızda yaşamın başta gelen gerçekliğidir. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye değin bütün toplumlarda, o tarihten buyana da, göreceli olarak azalmakla birlikte toplumların birçoğunda halk yığınları **yönetim** olgusunun dışında kalagelmişlerdir. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise itici gücünü teknolojiden alan dinamik toplumsal gelişim bir yandan insanın toplumsal yaşamını etkileme yolunda etkinliğini arttırmakta, bir yandan da halk yığınlarını tarihin yapıcıları olarak ortaya çıkarmakta, bu ise toplumbilimin daha da gelişmesi için gerekli olan ortamı ve güvenceyi sağlamaktadır. Bu diyalektik süreç içinde gittikçe daha geniş kitleler toplumsal çevreleri yorumlayıp anlama, bu çevrenin işleyişindeki yasallıkları, düzenlilikleri kavrama olanağına kavuşmakta, bu ise insanlığın evrensel değerleri olan eşitlik, özgürlük, insanın maddi-manevi zenginleşmesi ülkülerinin gittikçe artan ölçülerde demokratik yollardan -yani zorba olmuyan yollardan- gerçekleştirilmesi olanağını doğurup geliştirmektedir. Bütün bu nedenlerle yaşadığımız çağa atom çağı, bilgisayar çağı, uzay çağı... denilebileceği ölçüde, belki de bunlardan bile daha yerinde olarak **TOPLUMBİLİM ÇAĞI** denilebilir.

Toplumsal değişme yaşamın değişmesidir. Yaşamın değişmesi de yasaların, kurumların ve kavramların değişmesi demektir.

Bu yazımızın amacı toplumsal değişme kavramını, birçok Batılı toplumbilimcinin bu kavrama verdikleri soyutluktan çıkarmak, içeriğini, kapsamını ve yönünü somut ögeler üzerinde göstermektir.

TEMELDEKİ «TOPLUM» VE «TOPLUMBİLİM» ANLAYIŞI

Burada önce bu yazıya temel olan «toplum» ve «toplumbilim» anlayışını açıkça ortaya koymak yerinde olacaktır. Bizim toplumbilim çalışmalarımızda **öncül** (premis) yerini tutan toplum anlayışımız, toplumun bir yandan tek tek kendisini oluşturan ögelerden ayrı nitelikte bir gerçekliği olan ve bundan dolayı bir **bütün** olarak incelenmesi gereken bir olgu olduğudur; bir yandan bu bütünün durağan olmıyan, tarih dediğimiz sonsuz zaman içinde sürekli olarak değişikliklerden geçen, değişmeleri zamanla nitelik değişimi biçimini alan, değişiminde anlaşılabilir ve açıklanabilir bir düzenlilik bulunan bir gerçeklik olduğudur. Demek ki her çağ için ve her toplumsal-ekonomik ortam için bir tek ortaklaşa insan ve bir tek ortaklaşa toplum neliği (=mahiyeti) sözkonusu edilemeyeceği temel görüşüdür. Bir yandan da çatışma ve uyum sağlama çabasının aynı anda ve bir arada toplum gerçeğini oluşturduğudur. Ne uyumun, ne de uyumsuzluğun mutlak olmadığı, her ikisinin de göreliliği olduğu ve bir arada bulunduğu; toplumsal uyum dediğimiz ve maddi ve manevi kültürün bütünlenmişliğini ve eşgüdülmişliğini anlatan durumun, gittikçe daha geniş kütlelerin tatmin olması temeline dayanması yönünde bir evrimden geçmekte olduğudur. Toplumun da neden-sonuç ilişkilerinin egemenliğinde olduğu, bu ilişkilerin belirlediği bir tarihsel gelişme doğrultusuna sahip bulunduğu ve bilinçli insan çabasıyla bu doğrultuyla uyumlu olmak üzere düzenlenebilir olduğu görüşündeyiz. Bunun içinde toplumbilimin toplumu bir bütünlük olarak ve tarihsel boyut içinde ele alması ve bu zaman boyutu içindeki değişimlerinin düzenliliklerini, yasallıklarını ortaya koyması gerekir ve bu olanaklıdır, diyoruz. Sanayi teknolojisinin ürünü olarak ortaya çıkmış bulunan büyük ölçekli çağdaş toplum, örneğin başkentinde alınan kararların etkisinin en uzak köşelerindeki üyelerince yakından duyulduğu, bütünlenmiş, iyice örgütlenip eşgüdülmüş, karşılıklı bağımlılıkları türlükenip yoğunlaşmış bir toplumdur. Çağdaş toplumun gittikçe daha da belirginleşen bu özellikleri, hem onun daha kolay anlaşılıp açıklanmasını, hem de arzuya değer görülen yönlerde değiştirilip düzenlenmesini artan bir ölçüde olanaklı kılmaktadır.

HER TOPLUMBİLİMCİNİN ÖRTÜLÜ YA DA AÇIK, BİLİNÇLİ YA DA BİLİNÇSİZ TEMEL BİR İNSAN VE TOPLUM ANLAYIŞI VARDIR

Her toplumbilimcinin ortaya koyduğu yapıtında belli bir insan ve toplum anlayışı temel çıkış noktası olarak bulunmakta ve bu yapıta baştan sona damgasını vurmakta olduğu halde, her toplumbilimci insan ve toplumla ilgili bu temel anlayışını açıkça ortaya koymamakta, önemli bir bölümü ise böyle bir anlayış olduğunu ayırımında bile görünmemektedir.* Bunlar insan ve toplumun değişmeyen, durağan bir temel doğası bulunduğu anlayışını benimsemiş, buna şartlanmış olanlardır. Bundan dolayıdır ki toplum üzerine yaptıkları incelemelere zaman boyutunu katmaları halinde değişik sonuçlara ulaşabileceklerini düşünmemektedirler. Bunlar toplumsal değişmeyi, temelde bir ve aynı olan insan ve toplumun «kötü» yanlarının düzelmesi, böylece de «yetkinleşmesi» olarak almaktadırlar. (Toplumsal değişme konusunun böylece değer yargılarına girmeyi gerektirdiği, oysa bilim adamları olarak değer yargısı benimsemiş ve topluma hedef gösterme yoluna gitmemek gerektiğini ileri sürenlerle, insanın özgür istem sahibi bir varlık olması nedeniyle toplum yaşamında düzenliliklerden söz edilemeyeceği gerekçesine dayanarak toplumsal değişme konusunu incelemekten sakınanlar da ayrı.)

Bütün bu tutumlar, anamalcı düzenin gerçek çelişkilerini saklama çabasının, kaygısının sonuçlarıdır. Bu düzenin savunusunu kuşkusuz açıkça yapmamakta, ama toplumsal yaşam ve düzen üzerine düşünmeyi yetersiz ve yüzeysel kavramlarla sınırlamak yoluyla yapmaktadırlar. Daha işin başında türlü dar ve birbiriyle eşgüdülmemiş özerk toplumbilim dallarına (iktisat, toplumbilim, insanbilim (=antropoloji), tarih, siyasal bilim, vb.) bölünmüş olması, toplumu bütünlüğü içinde ve toplumsal biçimlenişi belirleyici etkenleri ortaya çıkaracak biçimde ele almayı önlemektedir. Liberal ekonomi, temel ekonomik güçleri bilmezlikten gelmekte ekonomi dalı böylece sınıf ilişkilerini savsaklayıp saklıyan bir teknik uygulamaya dönüşmektedir. Tarih ürkek bir görgülcülüğün ötesine

(*) Bu yazıda toplumbilime, akademik uğraş sahipleri dışından gelen, özellikle de siyasal nitelik alan baskıları söz konusu etmiyoruz. Gerçekte bir bölüm toplumbilimcilerin bu yazıda üzerinde durulan tutumlarının, bu baskıların doğrudan ve dolaylı etki ve izlerini taşıdığı açıktır. Bu konuda çok ilginç bir çözümleme için bkz.:

Martin Nicolaus, «The Professional Organization of Sociology: A View from Below,» *Ideology in Social Science*, Fontana 1972, s. 45-60.

geçememekte, toplumbilim ise nedensellik ilişkilerini göstermeğe çalışacak yerde boş soyutlamalar, önemsiz birliktelikler arkasında koşmakta; bilimsel çabanın her aşamasında birlikte bulunması gereken kuramsal düşünüş ile görgül araştırmalar birbirinden kopup ayrılmış bulunmaktadır.*

İnsan ve toplum konusundaki bu temel anlayış biçimi, ürünlerini toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi, toplumsal değişme konusunun inceleniş biçiminde de ortaya çıkarmıştır. Gerçekten yukarıda belirtilen biçimdeki bir toplum ve insan anlayışı, toplumu bir bütün olarak düşünmüyen, türlü kesimlerini ve sorunlarını, herbiri kendi başına bağımsız birer birim imişler gibi bütünden soyutluyarak ele alan, bu nedenle de son derece soyut kalan bir toplumbilimine yol açmıştır. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz toplumsal değişme konusunda da bunu açıkça görüyoruz.

Toplum ve insan yaşamında düzenlilikler olmadığı görüşü

Önce insanın özgür iradeye sahip bir canlı olması dolayısıyla onun yaşamında (dolayısıyla toplum yaşamında), doğal olaylar alanında olduğu üzere, örneğin atılan taşın kesinlikle yere düşmekte olduğu örneğinde olduğu üzere, öngörü olanağı verecek bir düzenlilik bulunamayacağı, rastlantıların egemenliği altında bulunduğu savının ileri sürüldüğünü ve böylece toplum yaşamının

(*) Bknz.: R. Blackburn (ed.), *Ideology in Social Science*, Fontana, 1972; I.L. Horowitz (ed.), *New Sociology*, Oxford Univ. Press, 1964; M. Duverger, *Méthodes des Sciences Sociales*, op. cit., s. 13-17; 48-86; 87-89. Bu nedenlerdir ki Amerikalı toplumbilimci J. Somerville, toplumbilimin bu özden yoksun, yüzeyde kalan, önemsiz biçimini eleştirirken *Umbrellalogy, A New Science?* (Şemsiye Bilimi, Yeni Bir Bilim mi?) adlı kitabında şunları söylüyor:

«Bir bilgin yeni bir bilim dalı yarattığı iddiasındadır: Şemsiye Bilimi. Bu bilgin Manhattan'da incelemeler yapmış, her ailenin sahip olduğu şemsiye sayısını, bunların büyüklüğünü, rengini vb. saptamıştır. Şimdi de şemsiye konusundaki aynı incelemeyi New York Eyaleti çapında, sonra A.B.D. çapında, en sonunda da dünya çapında yapmak kararındadır. Her bilim gibi şemsiye biliminin de kendine özgü yasaları bulunduğunu belirten bilgin, örneğin 'şemsiyelerin renginin sahiplerinin cinsiyetine göre değişmekte olduğu yasasının (= erkeklerin şemsiyeleri hemen hep siyah renkte olduğu halde kadın şemsiyeleri çok değişik renklerde olmaktadır), ayrıca 'yağmurlu havalarda şemsiye taşıyanların sayısının artması yasası'nın da bulunmuş olduğunu belirtmektedir.»

bilimsel açıklamasının yapılamıyacağını savunulduğunu belirteyim. Böyle bir yaklaşımın, toplumsal değişimin düzenli, öngörü sağlayacak, dolayısıyla bilinçli insan müdahalesiyle düzenleme olanağı verecek biçimde incelenebileceğini reddettiği açıktır.

Bu savın, her şeyden önce, toplumu tarihsel boyut içinde incelemek gerektiği görüşünden ve anlayışından uzak bir toplum kavramı temeline dayandığına dikkati çekelim. Gerçekten de bu tutumda olan toplumbilimcilerde hemen de hiç bulunmuyan bir yaklaşım varsa, o da tarihsel yaklaşımdır. Ancak işin ilginç yanı, bu görüşlerine kanıt olarak tarihi almakta olmalarıdır. Bunlara göre toplum yaşamı, İstanbul'un Fethi, Kleopatra'nın Burnu, Sezar'ın Katli gibi «biricik» olan, tekrarlanmıyan, dolayısıyla işleyişi konusunda genellemeler yapmaya olanak bulunmuyan bir olgudur.

Görüldüğü gibi toplum ve insan yaşamında düzenlilik bulunmadığı, dolayısıyla bilimsel açıklamasının yapılamıyacağı görüşü, gerçekte iki ayrı sav üzerine dayalıdır. Şimdi bu iki savın neden geçerli olmadıklarını ve tarihi kanıt olarak kullanmakta olsa bile neden gerçek bir tarihsel yaklaşıma dayalı olmadığını görelim:

A) İnsanın irade özgürlüğü ve bunun toplumsal yaşamda düzenlilik bulmamızı engellediği savı, gerçekte 19. yüzyıl pozitivizminin evrime ve değişmeğe yer vermiyen «katı belirleyicilik» (mutlak determinizm) anlayışından köklerini almaktadır.

Toplumbilimler alanında, doğa bilimlerindeki gibi kesin, kapalı, demek ki insanın bilinçli karışması ile değiştiremeyeceği, örneğin yerçekimi yasası gibi, bir yasallık durumu olamayacağını söyleyen bazı düşünürler bu nedenle toplum yaşamının bilimsel açıklamasının yapılamıyacağını öne sürmektedirler.

Bu savın değerlendirilebilmesi için bilimde «belirleyicilik» (=Determinizm) kavramını açıklamak gerekli. Bilindiği üzere belirleyicilik, evrende, dolayısıyla doğa ve toplum olayları alanında her olgunun bir nedeni olduğunu, belli nedenlerin belli sonuçlar verdiğini anlatan bir kavramdır. Başlangıçta doğa bilimlerinde «A oldu mu, B de kesinlikle olur» biçiminde (Atılan taş kesinlikle düşer, gibi) katı bir belirleyicilik anlayışı vardır. Toplumbilimin de oluşum sürecinin başlarında doğa bilimlerindeki bu katı belirleyicilik anlayışından esinlenen, toplumsal olaylar arasında da böyle kesin, «A varsa B de kesinlikle vardır» gibi katı bir belirleyicilik kavramını benimsiyen düşünürler olmuştur.

Oysa doğa bilimleri alanında bu katı belirleyicilik anlayışı, görelilik (=relativité) kuramının da anlattığı üzere, zamanla bırakılmış, bunun yerine istatistik çalışmalarının da etkisiyle toplumbilim alanında oluşan «A olursa, B olur, ama B birçok değişik olasılıklar içinde olur» diyen istatistiksel (ya da olasılıkçı) bir belirleyicilik anlayışı benimsenmiştir. Böylece başlangıçta toplumbilimler doğa bilimlerinin katı belirleyicilik anlayışına özenirlerken, artık doğa bilimleri toplumbilimin «olasılıkçı belirleyicilik» anlayışını benimsemişlerdir. Kuşkusuz doğal olaylar alanındaki neden-sonuç ilişkilerinin olasılık ölçüsü daha yüksektir.

Ancak bu olasılıkçı belirleyicilik anlayışı, bir yandan toplumbilimin, insan karışması ile değiştirilemeyecek yasal ilişkiler ortaya koyamadığı gerekçesiyle «bilim» sayılamıyacağı yolundaki savların yersiz olduğunu ve toplum, onun işleyişi, değişimi konularında genellemelere varma olanağının bulunduğu gerçeğini görüp göstermemizi olanaklı kılmaktadır; öte yandan da «katı belirleyicilik» anlayışının insan iradesinin bir özgürlük alanına sahip oluşu ile bağdaşmayan bir anlayış olduğu yolundaki eleştiriyi karşılamamızı sağlamaktadır. Gerçekten «A olursa n olasılıkla B de olur» diyen olasılıkçı belirleyicilik anlayışı, hiç bir bireyin, Ahmet'in, Hasan'ın bireysel psikoloji alanının gerçekliğini yadsımaz; bu gerçekliği tanımış olur.

B) Toplumsal olayların tarihsel niteliğine, başka deyişle biricik, yinelenmiyen, tekil olaylar oldukları gerekçesiyle bilimsel açıklamasının yapılamıyacağı, dolayısıyla da toplum yaşamının da bilimsel açıklamasının yapılamıyacağı savına gelince, bunun yüzeyde kalan, bundan dolayı yanlış bir görüş olduğu açıktır.

Gerçekten de her doğa olayında olduğu gibi, her toplumsal olayda da genellikle özellik bir arada bulunan gerçekliklerdir. Hiçbir doğal olay yüzde yüz bir özdeşlik içinde yinelenmemektedir. Hiçbir serçe kuşu bir başka serçe kuşunun tıpatıp benzeri değildir ama, bir serçe kuşu türü (=demek ki genellemesi) oluşturmamıza engel değildir bu. Bunun gibi Sezar'ın öldürülüşü de diktatörlerin öldürülüşünün tek örneği değildir; İstanbul'un Fethi de ne çağ açan savaşların, ne de genel olarak savaşların tek örneği değildir.

İnsan davranışlarında bir düzenlilik (neden-sonuç ilişkisi) olmasaydı günlük yaşam olanaksızlaşır. Bilimsel çalışmada, neden-sonuç ilişkisi ortaya konmaya çabalanırken yapılması gereken

şey, bir olayın nedenlerinin bir önem sırasına konmasıdır. Bu önem sıralaması yapılıncaya kadar, biricik etkenlerin o toplumsal olayı belirleyici nitelik ve önemde olmadıkları görülür. Örneğin trafik kazalarının «A, gönlüne estiği için (kız arkadaşıyla buluşmak istediği için...) otomobiliyle pazar gezisine çıkmasaydı trafik kazasına uğramazdı» yolunda bir neden-sonuç ilişkisi değil, yolların koşulları, araba sürücülerinin eğitilmesi, sürücü izni verilmesi işindeki yolsuzlukların önlenmesi, yol göstergelerinin yeterliliği... gibi etkenler (nedenler) trafik kazalarının genel, ortaklaşa nedenleri olduğu için, bunlar üzerinde öncelikle duran bir neden-sonuç ilişkisi kurmak gerektiği ve bunun olanaklı olduğu görülür. Aynı tutumu tarihsel boyuttaki incelemeler için de izlemek gerektiği açıktır.*

Yukarıda belirttiğimiz olasılıkçı belirleyicilik anlayışı ile birlikte nedenlerin önem sırasına konulması işlemi tarihsel boyut içinde uygulandığında, toplumların evriminin belli bir doğrultusu bulunduğunu da görmek olanağı elde edilmiş olur. Gerçekten de yaşananlardan ayrı, daha değişik bir toplum düzeni biçiminin olanaklı olduğu hususu anlaşılmalıdır, yaşanan sorunların düzenin yapısından ve özelliklerinden ileri geldiği gösterilip açıkça kavranması sağlanamaz. Değişik toplum düzeninin olanaklı olduğunu anlayabilmek ise ancak tarihsel boyutlu toplumbilim inceleme ve araştırmalarıyla sağlanabilir.

DEĞER YARGILARI KARŞISINDA TOPLUMBİLİM

Bir bölüm toplumbilimciler de bilimin değer yargısı benimsiyemeyeceği, oysa toplumsal değişme kavramının zorunlu olarak kendilerini bir değer beğenisi yapmak durumunda bıraktığını söylüyerek bu konuyu savsaklamayı yeğlemişlerdir.

Gerçekten de toplumsal değişme, insanların yaratıcı olan emekleri ile daha çok refah, daha çok özgürlük, daha çok eşitlik elde etme çabasında olduklarını anlatması bakımından bir dizi değer yargısı demektir ve sözü geçen toplumbilimciler, toplumsal değişme kendilerini değer beğenisi yapmak durumunda bırakacağını doğru olarak görmüşlerdir. Ne var ki bilimsel tarafsızlığın değer beğenisi yapmamak demek olduğunu ileri sürerlerken yanılıya

(*) Bu konuda Bknz.: E.H. Carr, *What is History?* Pinguin Books, 1961; M. Duverger, *Méthodes des Sciences Sociales*, P.U.F., Paris, 1959, s. 28-31.

düşmüş olmaktadır, bilerek ya da bilmiyerek. Gerçekten bilimsel tarafsızlık değer beğenisi yapmamak ve amaç sahibi olmamak demek değildir; tersine amacımızın ve beğenimizin ne olduğunu açıkça söylemek,* ama bunların etkisinde kalarak gerçeğin işimize gelmiyen herhangi bir bölümünü görmezlikten gelmemek, olguları oldukları gibi kaydetmek konusunda çok titiz davranmak demektir. Her bilim adamı daha inceleme konusunu seçerken bile bir beğenin, bir değer yargısının, bir dünya görüşünün etkisi altında o konuyu seçmektedir. Zaten insanların büyük çoğunluğunun karşısında tam olarak nötr olduğu bir toplumsal sorun, ya da konu yok gibidir. Kaldı ki arzuya değer amaçlara ulaşmanın yollarını sağlıklı olarak bulmak bakımından, bizzat araştırmacının o amacı paylaşıp benimsemesi, öyle bir dünya görüşüne sahip olması zorunludur da. Öte yandan toplumbilimin insanları daha özgür, daha eşit, kendi yazgılarına daha egemen kılmayı amaç olarak alması ve bu amaca ulaşmanın yollarını araştırıp göstermeğe çalışması, bilimsel tutumla neden bağdaşmasın, anlamaya olanak yoktur. Böyle bir sav, sağlıklı kent yaşamı için kişi başına şu kadar yeşil alan ayırmak gerekir diyen kent uzmanının, ya da «koleradan korunabilmek için aşı olmak gerekir» diyen tıp bilgininin bunları söylemelerinin bilimsel tarafsızlıkla bağdaşmayacağını ileri sürmeğe benzer. Bir toplumsal sorun, ya da konu karşısında insanların bir bölümü, ya da büyük çoğunluğu herhangi bir tutum takınıp bir tekpi göstermiyorsa, bu onların o konuda gerekli bilgiye, ya da sorunu çözmek için gerekli güç ve olanağa sahip olmamalarının bir sonucudur. Bundan dolayı «Köylü Memet için mutluluk belki soğanın cücüğünü yemektir, özgür olmak değildir. Siz onun beğenisinin ne olması gerektiğini ne hakla belirtmeğe kalkışabilirsiniz?» diyenlerin, gerçekte bilimsel tarafsızlık arkasında koştukları söylenemez. Olsa olsa halk çoğunluğunun kendi yazgısını kendisinin yazabilecek duruma gelmesinden tedirgin oldukları söylenebilir. Bu ise onların açıkça itiraf etmemelerine rağmen bir beğeni

(*) Toplumbilimin değer beğenisinde bulunmaması gerekliliği yolundaki inancın ve bu inanca uyularak oluşturulan toplumbilimin nasıl çözümünü güç sorunlar karşısında kaldığı ve nasıl yüzeysel, önemsiz sorunlarla kendini sınırladığı; nasıl tutucu ve gerici siyasal ve toplumsal amaçlara araç edildiği, bu nedenlerle nasıl toplum içinde saygınlığını artan ölçüde yitirmekte olduğu ve yoğun bir bunalım içine girmiş bulunduğu konuları için bknz.: M. Duverger, *Méthodes des Sciences Sociales*, a.g.e., s. 13-17; R. Blackburn (ed.), *Ideology in Social Science*, a.g.e.; I. Louis Horowitz (ed.), *New Sociology*, a.g.e.; Alvin Gouldner, *The Coming Crisis in Western Sociology*, Heinemann, 1970.

ve bir dünya görüşünün etkisi altında buldukları demek değil midir? Gerek toplum, gerekse bilim için asıl sakıncalı olan tutum, kanımca böyle bir tutumdur.

EVRENSEL DEĞERLERİN ZAFERİ

Toplumunu bir bütün olarak ve tarihsel boyut içinde ele alıp inceleyen bilimsel çalışmalar, her toplumda insanların gittikçe artan bir ölçüde doğal ve toplumsal çevrelerine egemen olduklarını; gittikçe daha çok eşitlik, özgürlük ve toplumsal gönenc yönünde ilerlediklerini, demek ki toplumsal değişimin yönünün ve içeriğinin bu olduğunu ortaya koymaktadır. Yığınların tarih sahnesine aktör olarak çıkmakta olmaları, bunun hem etkeni, hem de kanıtıdır.

Böylece tek yüce değer olarak insan ortaya çıkmakta, insanların eşitliği, özgürlüğü ve gönenci, ortak amaç durumuna yükselmektedir. Bu evrensel değerlerin insanlık tarihi içinden süzülüp gelip, zaferle çıktığını görüyoruz böylece. Bir Orta Anadolu köylüsü olan Ozan Alli İzzet'in

«Bir Allahı tanıyalım

Ayrı gayrı bu din nedir?

Senlik-benliği nidelim?

Bu kavga-döğüş kimledir?»

dizeleri Birleşmiş Milletler örgütünde alkışlanıyor;

«Sen sana ne sanırsan

Kamuya da onu san

Dört kitabın mânâsı

Budur, eğer var ise»

diyen Yunus Emre'ye kendi çağından yüzyıllarca sonra örneğin Birleşmiş Milletler Örgütü anma yılı düzenliyor; günümüzün enbaşta gelen ve bütün dünyada okunan **Le Monde** gazetesi bir sayfa ayırıyor; bu olgulardan, yüzyıllardan beri süzülüp gelen ve insanı, onun eşitliğini, özgürlüğünü ve gönencini en yüce değer sayan bu dünya görüşünün **bir toplumsal gerçeklik olarak** artan ölçüde güç kazanmış ve kazanmakta olduğu, yengin çıktığı anlaşılmalıdır.

Toplumbilim de bu gerçekliğin dışında kalamamaktadır. «Değer-yargısından bağımsız toplumbilim» düşü onu benimsiyenler arasında da sona ermek üzeredir.

Yukardaki açıklamalar, bir yandan, aynı zamanda hem çatışma, hem de uyum arama süreci demek olan toplumsal değişimin insan ve toplum yaşamının temel gerçekliği olduğunu anlatıyor; bir yandan bu değişimdeki düzenliliklerin ortaya konulabileceğini gösteriyor; bir yandan da değişimin yönü ve ürününün halk kütlelerinin tarih sahnesine aktör olarak çıkışları olduğunu, buna bağlı olarak insanların eşitliği, özgürlüğü ve gönencinin en yüce değer olarak gittikçe daha güçlü bir biçimde ortaya çıkmakta olduğunu ve toplumbilimin de bu yüce değer yollarını ve araçlarını aydınlatma görevini benimseme gereksinmesini artan bir ölçüde duyduğunu belirtiyor; çünkü nasıl doğa yasalarının arzu edilmiyen sonuçlar verecek biçimde işlemesini bilim ve teknoloji artan bir ölçüde önlüyebiliyorsa (=selle, kuraklıkla, depremle salgınlarla mücadele, vb...) toplum yapısının yaşanılan tarihsel nesnel koşullarına özgü işleyiş yasalarının özgürlük, eşitlik, gönenc ülkülerine aykırı düşebilecek biçimde işlemesinin de önlenebileceğini ortaya koymuş bulunuyor.

Kütteleler tarihin aktörleri durumuna geldiği ölçüde demokrasi öz kazanıp güçlenmekte, bununla eş doğrultuda toplumbilim de bir yandan **ex post** olarak gerçekleşmekte ve bu gelişimin düzenlilikleriyle yönünü ortaya koymaktadır; öte yandan da gelişimin bundan sonrası için ne beklenebileceğini, en yüce değer olarak gerçeklik kazanan insanların eşitliği, özgürlüğü ve gönenci için hangi yolların izlenebileceği, hangi araçların kullanılabileceği konularında işlemsel olabilecek açıklamalar getirmekte, öngörülerde bulunmaya çalışmaktadır. Böyle bir toplumbilimin güvencesi de doğrudan doğruya tarih sahnesine aktör olarak çıkmakta olan halk yığınlarıdır.

Öyleyse değişen koşulların kurumlarını, yasalarını ve kavramlarını dokunulmazlaştırmak, ülküleştirmek kutsallaştırmak niye? Bunların değişen ögeler olduğu gittikçe daha açık biçimde ortaya konulabildiğine göre.

TOPLUMSAL DEĞİŞME SOYUT KAVRAMLARLA ANLAŞILAMAZ

Toplumsal değişimin ne demek olduğunu somut ögeler üzerinde görelim şimdi.

Yukarda Batılı toplumbilimcilerin bir bölümünün toplumsal değişim konusuna yer verdiklerinde de bu konuyu soyut bir takım kavramlarla işlediklerine değinmiştik. Gerçekten bunlar

toplumsal değişimin, bu değişimin asıl itici ve belirleyici etmeni ile işleyişinin, bütünüyle toplumun düzeninde bir değişme demek olduğunu belirtmedikleri gibi, sorunlarına da yer vermemektedirler. Örneğin toplumsal değişmeyi anlatmak için en sık kullanılan deyimler «geleneksel —ya da ilkel— toplumdaki modern topluma geçiş,» «otoriter kişiliğin yerini demokratik kişiliğin alması», «statünün yerine sözleşmenin geçmesi,» «kişisel ilişkilerin yerini anonim ve bürokratik ilişkilerin alması», «Ticareti ve bedeni çalışmayı hor gören değer düzeninin değişmesi», «kentleşme ve kapalı toplulukların dışa açılması» hatta «başarı güdüsünün toplumun egemen ülkü-değeri olması», daha seyrek olmakla birlikte «sanayileşme ve tarımda ilkel tekniklerin yerini modern tekniklerin alması» deyimleridir. Oysa toplumsal değişimin bu türlü belirtilerinin hangi düzenlilik içinde ve nasıl bir itici, başlatıcı ve belirleyici etkenin etkisi altında oluşup ilerlediğini araştırmıyor, bu sorunun karşılığını vermeğe girişmiyorlar. Çünkü toplumsal değişme konusundaki bu görüşlerinin temelinde, anamalcı sanayi toplumunun en ideal toplum düzeni olduğu, bu düzende herhangi bir niteliksel değişimin söz konusu olmadığı, yalnızca aksıyan bazı yanlarının düzeltilmesinin gerekebileceği; ilkel ve geri kalmış toplumlar için düşünülebilecek değişme yönü ve ülkesünün de kapitalist sanayi toplumuna benzemek olduğu anlayışı yatmaktadır. Bundan dolayı da toplumsal değişimin itici ve belirleyici etkenini toplumun kendi iç dinamiğinde araştırmamakta, Batılı düşüncelerle temasa gelen ve bu düşünce ve yaşam anlayışını benimsiyen «modernleştirici seçkinleri» (=askerler, bürokratlar, büyük sermaye sahipleri), gelişmiş ülkelerdeki toplumsal değişimin itici ve yön belirleyici etkeni saymaktadırlar. Bu toplumbilimciler, bu toplumsal değişme —ve dolayısıyla insan ve toplum— anlayışlarını rahatsız edebileceğini bildikleri tarihsel inceleme yoluna da artan bir ölçüde sırtlarını çevirmiş bulunuyorlar. Gerçekten eğer genel olarak toplumun anlaşılabilmesi için olduğu gibi, toplumsal değişme konusunun anlaşılabilmesi için de zorunlu olan tarihsel boyuta yer verecek olsalar, bizzat ülküleştirilmekte oldukları Batılı anamalcı sanayi toplumunun da, tümünden başka bir nitelikte olan bir başka toplum düzeninin —derebeylik düzeninin— ardından oluşmuş bulunduğunu görecektir, dolayısıyla toplumsal değişimin toplumdaki üretim güçleri ve üretim ilişkilerindeki değişme demek olduğunu, bu değişimin itici gücünün insanın yaratıcı emeği olduğunu, yaratıcı insanın kendi toplumsal gerçekliğini de artan bir ölçüde bizzat kendisi belirlemek yönünde ilerlemekte olduğunu, dolayısıyla toplumsal değişimin şaşkıyan doğrultusunun insanın, yaratıcı emeği ile kendi-

sini artan bir ölçüde özgür, eşit ve «zengin» (=her bakımdan) kılmak yönünde olduğunu görecektik. Kölelik dönemine göre serflikin daha geniş bir özgürlük ve eşitlik olduğunu, serflikçe göre de liberal anamalcı toplumun özgür sözleşmeye ve yarışmaya dayalı, yasa önünde herkesin eşitliğini benimsiyen düzeninin daha geniş bir özgürlük, eşitlik ve «zenginlik» demek olduğunu görecektik ve anamalcı düzenin insan özgürlüğü, eşitliği ve zenginliğini kısıtlayıcı olan özelliklerinin aşılmasının da kaçınılmaz olduğunu, toplumun dinamik işleyişinin doğal yasasının bu olduğunu görmek zorunluğunda kalacaklardı. Bu toplumbilimcilerin günümüzde daha da belirginleşen bunalımlı durumları, bu eksiklerinin gittikçe daha geniş çevrelerde anlaşılmağa olmasındır. Örneğin Prof. Maurice Duverger, **Sociologie Politique** adlı kitabında üretim araçlarının özel mülkiyeti biçiminin toplumsal eşitsizliklerin başta gelen etkeni olduğu inkâr edilemez demektedir, ancak bu eşitsizliklerin, ikincil önemde olmakla birlikte başka etkenlerinin de bulunabileceğini söylemektedir.*

(*) M. Duverger, **Sociologie Politique**, a.g.e., s. 206-207'de aynen şunları yazıyor :

XX. yüzyılın sanayi toplumlarına damgasını vuran genel yaşam düzeyindeki yükselmeye birlikte sınıf çatışmaları hafifleşmektedir. Bazılarının ileri sürdükleri gibi ortadan kalkmamaktadır. 1966 da batının sanayi toplumları 1866'dakine oranla daha az eşitsizlikler bulunan toplumlardır. Ama yine de çok eşitsiz olmaya süregidiyorlar. Gerçek gelirler yelpazesi kapitalist ülkelerde S.S.C.B.'nde olduğundan daha geniştir. Sınıflar arasındaki eşitsizlik batıda ortadan kalkmamıştır. Modern kapitalizmde ücretlilerin kesin yoksullaşacakları tezi artık savunulabilecek bir tez değil. Ama görece yoksullaşma, tam tersine, gerçekleşmiş bulunuyor: ücretlerin toplam gelirler içindeki payı (ücretlilerin sayısındaki artış gözönünde tutulursa) artmaktan çok azalmaya eğilimi gösteriyor. Ayrıca şanslar arasındaki eşitsizlikler süregitmektedir. Sosyolojik anketler doğum veya evlenmenin kapitalist olmanın başlıca yolları olduğunu göstermektedir. Oldukça kapalı bir sınıf ekonomik ve siyasal hayata egemen olmaya devam etmektedir. Batının özel girişimleri başlıca sermaye sahiplerinin egemenliğinde olmaya devam ediyorlar. Bunlar devlette daima büyük bir etkiye sahiptirler. Artık devletin kesin sahibi değildirler: genel oy, basın özgürlüğü, halkçı partiler, sendikalar onların siyasal iktidarını sınırlandırmaktadırlar. Ama bu iktidar çok büyük olmaya devam ediyor. Kapitalistlerle kapitalist olmayanlar arasındaki eşitsizlik -ve birincilerin ikincilere egemen olması- daima batı devletlerinin temelini oluşturmaktadır. Sınıf mücadelesi devam etmektedir: yalnızca daha az şiddetli biçimler almaktadır.

TOPLUMSAL DEĞİŞME İNCELEMELERİ İÇİN BİR «İÇİNDEKİLER» TASLAĞI ÖNERİSİ

Görüldüğü gibi toplumsal değişme yalnız bir dönemin, yalnız belli bir toplum düzenlenişi biçiminin gerçekliği değil. Tersine tarihsel bir olay. Bütün insanlık tarihi, toplum düzenlenişinin sürekli ve köklü biçim değişikliklerinden geçişinin ifadesidir. Bu değişimin yönü, yukarda belirtildiği üzere insanın özgürleşmesi, «zenginleşmesi» doğrultusundadır. Bu ülkeye, yığınların —ama birer çark dişlisi, birer devam cetvelindeki numara, ya da kayıt fişi durumundaki bireylerden değil, her biri kişilik sahibi, bilinçli ve bilgili, toplumun ne olduğunu bilen bireylerden oluşan yığınların— oluşup, yönetici duruma gelmeleri ölçüsüyle doğru orantılı olan bir hızla yaklaşılmıştır ve 20. yüzyılın bu ikinci yarısında artan bir hızla yaklaşılmaktadır. Çünkü belirttiğimiz anlamda yığınların oluşup tarihin yapıcılar durumuna yükselmeleri süreci, yaşadığımız dönemde özellikle hızlanıp yoğunlaşmış bulunmaktadır. Çağımıza toplumbilim çağı denmesi gerektiği yolundaki görüşümüzle bu gerçekliği anlatmak istiyoruz.

Toplumsal değişme olgusu tarih boyunca süregelen bir süreç olmakla ve insanların eşitliği, özgürlüğü ve «zenginleşmesi» temel doğrultusunda bulunmakla birlikte, her tarihsel toplumsal-ekonomik ortamın —dolayısıyla ayrı toplumsal-ekonomik evrim aşamalarında bulunan toplumların— değişme sorunlarının biribirinden değişik olmasına bakarak, biz de bu genel ortak doğrultuyu gözden uzak tutmadan, yaşadığımız tarihsel dönemde geri kalmış, ya da geri bırakılmış denilen toplumların —örneğin Türkiye'nin— toplumsal değişme sorunlarının bir taslak dökümünü yapacağız.

Bu toplumlarda toplumsal değişme yine diyalektik bir biçimde, demek ki biribirlerinin karşıtı niteliğinde olan olguların mücadelesi içinde ortaya çıkmaktadır. Bu karşıt olgulardan, yeni nesnel koşulların çağrılış olanlar, eskimekte ve ortadan kalkmakta olan nesnel koşulların ürünü olanına üstün çıkmaktadır.

Gerçekten bu toplumlarda değişme şöyle ortaya çıkıyor: bir yandan ilkel tarımın yerini makinalı ve daha verimli olan yeni tarım teknolojisi almakta; küçük işletmeler yerini büyüklere bırakmaya hazırlanmakta; bir yandan el zenaatları yerlerini sanayi dediğimiz mekanik güçle çalışan ve büyük çaplı üretim yapan makine üretimine bırakmakta; bir yandan ulaştırma ve haberleşme yol ve araçları gelişip, büyük ölçekli, merkezi yönetimli ulusal-top-

lum ve bunun sonucunda geniş bir iç pazar oluşmakta, tarım pazar için üretim yapan bir üretim yapısına kavuşmakta; bir yandan yeni sağlık tedbir ve teknikleri sonucu, özellikle kırsal nüfus hızla artmakta, tarımsal işletmeler parçalanmakta, toprak-nüfus dengesi bozulmakta ve kırsal nüfus kentlere akın etmekte; dinsel eğitim ve dünya görüşünün yerini laik eğitim ve dünya görüşü almakta; diktacı siyasal yapı demokratik bir yapıya dönüşme yoluna girmekte; aile ataerkil özelliklerden sıyrılıp çekirdek aile biçimini almakta, eskiden üstlendiği işlevlerini yeni ve bürokratik nitelikteki, anonim nitelikteki örgütlere geçirmekte, akrabalık ilişkileri çözülmekte, yüzyüze ilişkilerin yerini aracılı, mesafeli ilişkiler almakta (bireyler birer kişilik sahibi insan değil, birer numara, birer «tüketici», birer çark dişlisi durumuna düşmekte), uluslararası ilişkiler, teknoloji ve genel olarak kültür alışverişi tarihinde daha önce görülmedik ölçülerde hızlanmakta, dünya küçülmektedir.

Ancak yalnız bunları söylemek yaşanan toplumsal değişim olaylarını yeterince anlamamıza olanak vermiyeceği gibi doğru, geçerli bir toplum anlayışına sahip olmadığımızı da yerinde olarak düşündürebilir. Gerçekten yaşanan toplumsal değişim olayları, sözünü ettiğimiz bu süreçlerin karşısına çıkan, onları durdurmaya engellemeğe, ortadan kaldırmaya çalışan tepkiler, yani karşıt süreçler göz önüne alınmadan asla anlaşılabilir. Karşıt güçler ise yürürlükte olan, ama değişmesi için zorlanmakta, şurasında burasında gedik açılmakta olan düzenleniş biçiminin güçleridir. Ve her şeyden önce yeni, oluşum halindeki toplumsal-ekonomik koşulların üretim araçlarının özel mülkiyeti biçimini değişmeğe zorlamakta olmasının doğurduğu tepkiler olarak görülmesi gerekir. Örneğin bir Halk Sektörü kavramının 1970'lerde nerdeyse evrensel ölçüde tartışılmakta olması bunun kanıtıdır. Etkinliği durmadan artan siyasal örgütün, yani devletin ekonomik kaynakları geniş halk yığınlarının çıkarına göre, yani eşitlik, özgürlük ve «maddi manevi zenginlik» ülkülerinin gereklerine göre yeniden dağıtıma tabi tutması yönündeki gelişmelere karşı bu kaynaklara sahip toplum kesimlerinin tepki göstermesi, direnmesi olarak görülmelidir.

Yukarda saydığımız toplumsal değişme süreçlerini teker teker ele alalım: makineli ve ileri teknoloji tarım, bir yandan tarım nüfusunun geniş bir kesimini işsiz bırakacağından, tarım dışı alanlar da bu nüfusu emecek bir gelişme düzeyinde olmadığından ilkel teknoloji küçük aile işletmesi kendini sürdürmeğe çalışmakta,

«verimsiz» de sayılsa küçük toprak parçalarını işlemekte direnmektedir. Direnemiyenler, hiç toprağı olmıyanlar zorunlu olarak kentlere, kasabalara göçmektedirler. En çok da olduğu kadarı ile sanayinin ve hizmetlerin en büyük kısmının toplanmış olduğu birkaç büyük kente göçüyorlar. Ve bir bölüm toplumbilimci buna kentleşme demektedir. Türkiye'nin bütün büyük ve orta büyüklükteki kentlerinde yaşıyan halkın 1/3 — 2/3 arasında değişen kısmı (Ankara'da nüfusun % 66 sı) gecekondualarda yaşamaktadır. En zorunlu ihtiyaçların bile pek yetersiz bir ölçüde karşılanabildiği, konutu, suyu, kanalizasyonu, elektriği, okulu, hastahanesi, güvenlik örgütü, toplumsal güvenlik hizmetleri, ulaştırması, parkı, dinlenme-eğlenme kuruluşları son derece yetersiz ölçüde karşılanabilen yerlerdir, genellikle bu kentler ve özellikle de bunların gecekondu bölgeleri. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için vergi politikasının, arsa politikasının, sanayileşme politikasının eğitim politikasının buna göre düzenlenmesi gerekir. Oysa arsa spekülasyonunu önleyecek, kamusal çıkarlara öncelik tanıyacak bir arsa politikası, komisyoncu-spekülâtör sermayeci grubun bu özelliklerinden arınmasını, yeni koşulların gerektirdiği bir kamu yararı anlayışına kavuşmasını gerektirir. Özgürlük, özgür girişim kavramları da durgun olmıyan, dinamik kavramlardır. Her özgürlük gibi ekonomik girişim özgürlüğünün de yeni koşulların durmadan daha açık bir biçimde zorunluluğunu gösterdiği sınırlılıklarını görüp bunlara uymasını gerektirir.

Bunun gibi toplumsal değişme sanayileşmedir denilir ve sanayileşmenin ancak toplumun bir bütün olarak ele alınması halinde görülebilecek olan temel sorunlarına girilmezse yine yeterli bir toplumsal değişme anlayışına ulaşılamaz. Yaşadığımız dönemde sanayileşmemiş olan toplumların sanayileşmesi, kapitalist sanayi ülkelerinin uluslararası baskıları, çelmelemeleri ve engellemeleri ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu yabancı karışmalar, içerde o yabancı ülkelerin sanayi ürünlerinin aracılığını (=komisyonculuğunu) yapmanın sağladığı tatlı kârlarla yetinmeğe hazır olan (yetiştirme düzeyi, dünya görüşü, olanaksızlık... nedenleriyle) bir gurup da bulmaktadır. Demek ki toplumsal değişmenin uluslararası düzeyde ortaya çıkardığı sorunlar da var. Bunları kavramadan, bunlardan soyutlayarak toplumsal değişme olayını, sürecini anlayıp açıklamaya olanak yoktur.

Sanayileşme aynı zamanda toplumsal kaynakların kullanımında da değişmeleri, örneğin kredilerin artık aracılık, tefecilik yapanlara, büyük toprak sahiplerine değil, öncelikle ve en geniş öl-

çüde sanayi kuruluşlarının kurulmasına ayrılmasını gerekli kılar. Bu ise büyük toplumsal mücadeleler, tartışmalar, bölünmeler demektir. Ve «toplumsal değişme sanayileşmedir» gibi soyut anlatımların hiç değinmediği temel yaşam gerçeklikleridir.

«Toplumsal değişim eğitimin gelişmesi, halkın eğitimden geçmesidir» yargısı da böyle. Bir kez eğitim, içeriği kesinlikle belirli, üzerinde birleşilmiş bir öğretilen ve öğrenilen şeyler bütünü değildir ve sözünü ettiğimiz toplumsal değişim anlayışı eğitimin böyle olduğu yanılığı üzerine dayalı bulunuyor. Gerçekte ise eğitim herşeyden önce belli bazı noktaların (olgular ve değerlerin) vurgulanması, belli başka olgular ve değerlerin ise savsaklanması biçiminde uygulanmaktadır. Vurgulanan ve savsaklanan noktalar arasında yine bir mücadele, bir yarışma vardır. Bu konuda da belirleyici etken ekonomik ve siyasal güce sahip bulunanlar gurubudur. Bunlar yalnız eğitimle verilecek dünya görüşünü, toplum anlayışını belirlemekle kalmamakta, eğitilecek nüfusun hangi meslek dalında eğitileceğini de belirlemektedirler. Örneğin teknik üniversiteler, tıp fakülteleri, sanat okulları yerine, öğrenim çağındaki nüfusun büyük çoğunluğunu kur'an kurslarına, imam-hatip okullarına, coğrafya fakültesine, iktisadi-ticari ilimler akademilerine gitmek zorunluluğunda bırakılabilmektedirler.

Kütle haberleşme araçlarının da yalnız varlığını gözlemlemek yetmez. Bu araçların da önce kimin denetiminde olduğunu, sonra da nasıl bir içerik sunduğunu çözümlenmeye katmak zorunludur. Bunu yapınca kütle haberleşme araçlarının, toplumsal çevreyi tanıttıcı olmak yerine, geniş ölçüde örneğin seks ve gözyaşı ticareti yapan sarı gazeteler ile foto romanlardan, cep kitaplarından, 2-3 gün veya saatte çevrilen filmlerden oluştuğu görülebilecektir.

«Toplumsal değişme siyasal yapıda demokratikleşme, halkın siyasal iktidara katılması»dır yargısı da aynı biçimde soyut olan bir yargı. Halkın siyasal iktidara sahip olma sürecinin somut gerçekliklerini belirtmiyor çünkü. Bu yöndeki güçlerin nasıl ulusal ve uluslararası düzeylerdeki gerici, tutucu engellemeler karşısında kaldığı, bu engellemelerin ve onlara karşı direncin ve mücadelenin işleyiş düzenlerinin ne olduğu incelenmeden toplumsal değişme kavranıp düzenlilikleri ortaya konulamaz.

«Toplumsal değişme ailenin ataerkil özelliklerini yitirmesi, çekirdek ailenin ortaya çıkması, aile ve akrabalık kurumlarının görevlerini (=eğitim, dayanışma, dinlenme-eğlenme...) yitirmesi demektir» yargısı da yukardakiler gibi ve onlar kadar soyut. Ailenin

ve akrabalık kurumlarının eğitim, dayanışma ve toplumsal güvenlik... sağlama konularındaki görevlerini üzerlerine alacak yeni kurumlar oluşup gereken gelişmeyi gösteremedikçe aile söz konusu değişmelere karşı direnecek, direnemediği durumlarda da karşılanmıyan bir eğitim, toplumsal güvenlik... ihtiyaçları ortaya çıkacaktır. Yetersiz okulların üçlü, dörtlü öğretim uygulamaları karşısında onbinlerce çocuk, uyanık saatlerinin en büyük kısmını olumsuz ve verimsiz biçimlerde geçirmek durumunda kalacaktır. Kadının kurtuluşu ve erkekle eşit haklara ve yaşam olanaklarına ulaşması da bu ölçülerde gecikecek ve güçleşecektir. Bu sorunlara değinmiyen bir toplumsal değişme incelemesi, görüldüğü gibi, ailede nelerin olup biteceğini kavramamıza olanak vermemektedir.

Son örneğimize gelelim: Toplumsal değişme bireylerin yaşamında, yüzyüze ve kişisel statüden etkilenen ilişkilerin yerine aracılı, mesafeli ve insanların kim olduklarına değil, ne yapabildiklerine (yani yeteneğe) dayalı olan ilişkilerin geçmesidir demek de yine toplumsal değişimi gerçekliği içinde görmemizi sağlamaya yetmiyen, toplumsal eşitsizlikleri doğuran ve bunların kalıtsal yolla ana-babadan çocuğa geçmesini sağlayan asıl nedeni ortaya çıkarmıyan bir yaklaşımdır. Bir kez toplumda sınıfsal farklar (yani doğumla edinilen statü farklılıkları) sürdüğü ölçüde yaşam olanakları kimin ne yapabildiğine göre değil, kim olduğuna göre dağılacaktır. En başta yeteneklerin gelişmesi için gerekli olan fırsat eşitliği bulunmuyacaktır. Öte yandan aracılı, uzak ilişkiler hem demokratik bir toplum yaşamını güçleştirecek, hem de bireyleri birer çark dışı lisi durumuna düşürecektir.

GELİŞMİŞ ÜLKELERDEN ÖRNEKLER

Gelişmiş ülkelerden aynı yönde örnekler vermek olanaklıdır. Örneğin Hans-Werner Haracher'in **Tatort Deutschland*** (Suçlar ülkesi Almanya) adlı yapıtında belirtildiğine göre, 1970'lerde Batı Almanyada :

- Her gün dokuz kişi öldürülmekte;
- Her 39 dakikada bir silahlı soygun olmakta;
- Her 9 dakikada bir soygun olmakta;
- Her 3 dakikada bir dolandırıcılık olmakta;

(*) Hans-Werner Haracher'in bu yapıtı **La Tribune d'Allemagne** adlı Alman basınının haftalık özetini yayınlıyan gazetenin 1 Kasım 1973 tarihli sayısında tanıtılmaktadır. s. 14.

Her 30 saniyede bir hırsızlık olayı görülmektedir.

Ve bunlar yalnızca güvenlik yetkililerine ulaşan, yani ortaya çıkarılabilen suçlu davranışlardır.

Haracher bu yapıtında A.B.D.'ne ilişkin sayıları da yayınlamaktadır. Buna göre A.B.D.'de 1970 yılında:

- 15.810 kişi öldürülmüş,
- 37.270 ırza-saldırı olayı olmuş,
- 348.380 silâhlı soygun olayı görülmüş,
- 2.000.000 kez, değeri 50 doları aşan hırsızlık olayı olmuş,
- İki milyondan çok soygun olmuş,
- 920.000 kez de otomobil hırsızlığı görülmüştür.

Bunlar da yalnızca ortaya çıkmış olan suçlu davranışlardır. Ortaya çıkmıyan bir bu kadar suçlu davranış daha toplumca yaşanmaktadır. İnsanın gözlerini fal-taşı gibi açmasına yol açan bu sayıların anlattığı toplumsal bozukluklar, kuşku yok ki toplumsal değişme konusunun toplum bütünlüğü içinde ve yaşanan temel gerçekliklere yer verilerek ele alınması gereğini ortaya koymaktadır.

Yine A.B.D.'den, bu kez sağlık teknolojisindeki gelişmelerden bir kaç örnek vererek çağdaş toplumun değişme sorunları ve bunların insanı en yüce değer sayan bir anlayışla çözümlenebilmesi için neden bütüncü bir yaklaşımın ve bir genel düzenlemenin gerekli olduğu konusunu aydınlatmaya çalışalım.

1973 yazında Amerikalı Senatör Walter F. Mondale Maxwell School of Citizenship'deki konuşmasında* şunları söylüyordu: «Sağlık bilimleri alanındaki kuramsal ve uygulamalı ilerlemeler devrimi, bizi derin aktöresel, yasal, ruhsal sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır ve toplumumuz bu sorunlarla hiç de başedebilecek bir hazırlıkta değildir.» Senatör Mondale bu sorunlardan yalnızca bir kaçına değinerek tıp teknolojisinin nasıl görmemezlik edemeyeceğimiz ivedi, çok güç aktöresel sorunlar ortaya çıkardığını göstermektedir: Her yıl 50.000 Amerikalı böbrek bozukluğu nedeniyle ölmektedir. Bugün bu amaca ayrılan kaynaklar yalnız yılda 1.500 böbrek değiştirme işlemi yapmaya ve 500 kişiye yapma böb-

(*) *Exploring The Future of Health Care* (Senator W. F. Mondale and Prof. H. M. Somers), Maxwell Summer Lecture Series - 1973).

rek takmaya yetmektedir. Birçok doktorlar bu işe ayrılan kaynakların yetersizliği karşısında kimin yaşayacağını, kimin ise öleceğini kendileri kararlaştırmak durumunda kaldıklarından yakınmaktadırlar. Senatör Mondale söz konusu 50.000 kişi içinde ölmeğe bırakılacak olan 48.000 kişi ile yaşaması sağlanacak olan 2000 kişinin nasıl seçilebileceğini soruyor. «45 yaşında, dört çocuk babası bir banka müdürüne mi, 70 yaşındaki bir besteciye mi, 17 yaşındaki liseden belgeli gence mi yardım etmeliyiz?» diyor. (Hemen tırnak içinde belirtelim ki, bu arada Senatör Mondale Vietnam'da yüz milyarlarca dolarlık kaynakların yok edilmesi yerine daha çok kimseye sağlık olanaklarının sağlanması gerektiğini de belirtebilir, bu tür sağlık olanaklarından yararlanmada işçinin, zencinin, yoksulun özellikle elverişsiz olan durumlarını da dile getirebilirdi. O zaman genel bir toplumsal düzenlemenin ve genel yarar, özel girişim kavramlarında köklü değiştirmelere gitmenin zorunluluğu ve yararları daha açıkça ortaya konulmuş olurdu.)

Öte yandan Senatör Mondale genetik mühendisliği alanındaki başdöndürücü ilerlemeler sonunda bugün genetik özdek olan DNA'nın laboratuvarlarda yapay yolla elde edilebildiğini belirtmekte ve yeni kuşakların birçok genetik özelliklerini yetişkin kuşağın seçebilmek olanağına ulaşmakta olduğunu söylüyerek «Gelecek kuşakların niteliklerini nasıl kararlaştırabiliriz? Hükümetin bu konudaki payı ne olacaktır?» demektedir. Ayrıca elektrotlar yerleştirilerek beynin elektrik yoluyla uyarılması alanındaki araştırmalarda öncülük yapmakta olan Dr. Jose Delgado'yu tanık göstererek «insan davranışlarının ve heyecanlarının da elektrik güçleri ile istenen yönle re çevrilebileceğini, insanların da robotlar gibi düğmelere basılarak denetimli davranışlara yönlenebileceğini söylemektedir. Bu durumda «bu beyin-deneticilerinin nasıl, hangi değer ölçüleri temel üzerinden denetleneceği» sorunu ortaya çıkmaktadır. Donald Huisingh'in belirttiği gibi «her birey ortaya çıkacak olan durumdan doğrudan doğruya kişisel olarak da etkilenecektir. Ancak doğrudan doğruya kendimiz konuyla ilgilenirsek, iyi bir şeylerin yapılmasını sağlamaya yardımcı olabiliriz. Bireyin bireyliğini, kişinin kişiliğini korumaya dikkat etmeliyiz. Yoksa insanın insanlığını yitirebiliriz.»

İşte toplumbilimler toplumsal yaşamın ve dolayısıyla da toplumsal değişimin bu türlü temel sorunlarının anlaşılmasını sağlayabilmeli, bunların çözüm yollarını araştırıp bulmalıdır.

Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki bir toplumsal değişim incelemesi, toplumu düzenliliği, dinamizmi, yaşanılmış ve yaşanılan

gerçeklikleri içinde gözlemlemelidir. Bu yapıldığı zaman ancak, toplumsal değişimin ögeleri -özellikle karşıt ögeleri- bunlar arasındaki ilişkiler ve değişimin doğrultusu, çağını dolduran ve çağı başlıyan ögelerin hangileri olduğu ortaya konulabilecek ve toplumsal değişim süreci üzerinde işlemsel olma olanağı verecek bilgiler elde edilebilecektir.

Demek oluyor ki bugün gerekli olan şey, insanı en yüce değer sayan ve eşitlik, özgürlük ülkülerine ulaşmayı kendine amaç edinen bir toplumsal değişim ve gelişim kuramı oluşturmaktır. Özellikle insanın toplumsal çevresinin de doğal olaylar gibi anlaşılıp açıklanabilir olduğunun, bilinçli insan çabasıyla arzuya değer görülen yönlerde düzenlenebilir olduğunun görüldüğü ve bunun araçlarının ve yollarının durmadan geliştirilmekte olduğu bir çağa girildikten sonra.

Gerçekten de toplumsal değişim kavramı çağımızda artık git-tikçe artan bir ölçüde, toplumsal yapıların ve düzenlenişin, insanların yalnız bir kısmına değil, tümüne özgürlük, eşitlik ve gönenc sağlıyacak yönde bilinçli olarak değiştirilmesi biçiminde anlaşılmalıdır ve anlaşılmaktadır. Böyle alındığı zaman toplumsal değişim ve ilerlemenin genel bir planlamayı ve başta kamu yararı, özel girişim özgürlüğü, özel mülkiyet, kamu ekonomik girişimleri, olmak üzere birçok temel konulardaki kavram ve anlayışların, yasa ve kurumların yeni koşullara uygun bir biçimde değiştirilerek yeniden tanımlanmasını gerektireceği açıktır.

SONUÇ

Toplumsal değişim konusundaki bu incelememizin bizi şu temel sonuçlara ulaştırdığını söyleyebiliriz:

1) Her şeyden önce toplumun kavranabilmesi için onun değişimi içinde ele alınması zorunludur. Bugünkü toplumu anlayabilmek ve yarınki toplumun bugünkünden farklı olacağını kavrayabilmek için, çünkü toplumun bugünkünden farklı olduğunu bilmek gerekir. Bu ise çünkü toplumu incelemeyi, yani toplum yaşamını tarihsel boyut içinde ele almayı zorunlu kılar.

2) Bilimsel açıklama, hangi konuda olursa olsun yapıyı, bu yapının işleyiş ve değişimindeki düzenlilikleri ortaya koyabilen, demek ki öngörü sağlayabilen açıklamaya denir. Bilimsel açıklamanın gördüğü evrensel saygı, bu nitelikte olmasından ileri gelmektedir. Toplum yaşamını konu alan toplumbilimlerin de saygı

gören bir yer kazanabilmesi, toplumun yapısını ve bu yapının işleyiş ve değişimindeki düzenlilikleri ve yasallıkları gösterebilme, demek ki öngörü sağlama ve insanı toplumsal çevresine egemen kılma ölçüsüne bağlıdır.

3) Toplum yaşamının da doğal olaylar gibi anlaşılabilir, açıklanabilir ve bilinçli insan çabasıyla genel evrim yönündeki gelişimi hızlandırılabilir olduğunun kavranması ve bunun için gerekli olan tarihsel yaklaşım yardımıyla dünkü toplum koşullarının bugünkülerden farklı olduğunun, yarınkilerin de zorunlu olarak bugünkülerden farklı olacağını anlaşılması, bizi bugünü dokunulmazlaştırma, kutsallaştırma ve ülküleştirme yanılgısından kurtarır.

4) Toplumsal değişme olgusunun tarih boyunca gösterdiği evrensel yön (=düzenlilik), halk kütlelerinin artan ölçüde tarihin, yani kendi yazgılarının yapıcısı durumuna gelmeleri, tek sözcükle demokratik yaşamın artan ölçüler içinde gerçekleşmesi, insanın eşitliği, özgürlüğü ve en yüce değer orununa yüceltilmesi ülkülerine artan ölçüler içinde ulaşılması yönündedir. Bu yolda çağdaş toplumların karşılaşmakta oldukları başlıca güçlük, genel planlama zorunluluğunu özgürlük ortamı içinde gerçekleştirmedeki güçlüktür. Çabalar artan bir ölçüde bu güçlüğü aşılmasına yöneltilmektedir.